

ב"ה אדר ה'תשע"ב

בין תורת ישראל לתורות המזרח הקדום

גילויים ארכיאולוגיים החל משלהי המאה ה-19 ביחס לתרבויות קדומות בעיקר במסופוטמיה, יצרו אפשרות לקבל תמונה ממקורות חוץ מקראיים על תקופת המקרא. ההשוואה בין תורת ישראל לתגליות הולידה אתגרים לא פשוטים למאמיני המסורת הדתית. ננסה לבחון את השאלות ואת דרכי ההתמודדות ואולי יהיה בזה גם ערך בשבילנו כאן ועכשיו.

נשווה שני תחומים. ספור המבול [גלגמש] וחוקי החברה [חמורבי]. כל תחום ראוי לעיון בפני עצמו – אבל יש לנו רק 12 שבועות ללימוד הסמסטר....

א. המבול של גלגמש

גלגמש הוא מלך העיר הבבלית אַרְך (בתחילת האלף ה-3 לפני הספירה), והוא גיבור שירי עלילה מסופוטמיים: עלילות גלגמש. זהו שיר עלילה שומרי, בן 12 לוחות, שהיה קיים כבר בתחילת האלף השני לפני הספירה, ותורגם לשפות עתיקות רבות. הנושא המרכזי בשיר הוא גורלם המר של בני האדם שסופם למות, וחלומותיהם על חיי נצח אינם מתקיימים. גלגמש מנסה להשיג את סוד חיי הנצח. לשם כך הוא מנסה להגיע אל אוֹתֶנְפִישֶׁתִים, גיבור המבול השומרי, האדם היחידי שלאחר שיצא מספינתו הפך לאל זכה בחיי נצח.

עלילות גלגמש – הלוח האחד עשר – מתוך אתר דעת

לפנים ישב אדם בשם אוֹתֶנְפִישֶׁתִים בעיר שורופק שעל יד הנהר פרת וישבו שם גסהאלים הראשיים שביום אחד נתאספו והחליטו להביא רוח-סערה. הלך האל בשם איאה וגילה אתה החלטה לאותנפישתים והזהיר אותו להרוס את ביתו ולבנות ספינה כדי להציל את חייו וחיימשפחתו וחיי בעלי-חיים ביתיים ומדבריים. הבין אותנפישתים את מה שלפניו, בנה אתהספינה במשך ששה ימים, הוריד אותה לתוך הים, והכניס לתוכה את רכושו ומשפחתו ביחד עסכמה בעלי-מלאכה וקברניטה של הספינה. ביום השביעי הביא האל שמש את "המבול" וכל מראההטבע הפך לזוועה.

אל אחד השמיים את רעמיו בעננים ואלים אחרים האירו את התבלברקיהם ואחר-כך הביאו חושך על העולם, ואלים נוספים הסירו את כל עמודי הארץהאלים בעצמם נתמלאו פחד מפני החורבן ונמלטו אל שמי האל העליון ושם "רבצו ככלבים עם זנביהם בין רגליהם". על פני האדמה השתוללו כל מיני רוחות של סער וסופה.

ראתה אשתר, גברת האלים, את ההרס הגדול, קוננה כיולדת, והתלוננה נגד עצמה באמרה: איך יכולתי להשתתף בהחלטת האלים להביא רוח-סערה שבעקבותיה ניספו בני-אדם שאני ילדתיים וכעת הם צפים כבני-דגים על פני הים? נצטרפו אליה גם אלים אחרים ונתנו את קולסביללה.

אחרי ששה ימים של חורבן כזה נשתתקו הרוחות ודממה שררה מסביב. הביט אותנפישתים החוצה וראה שכל האנושות חזרה לעפרה. פתח האיש את החלון והשמש זרחה עלפניו. הספינה זזה אל ארץ ניציר ושם נתעכבה על-יד הרי ניציר במשך ששה ימים. ביוםהשביעי הוציא את היונה ושילחה וזו הלכה וחזרה משום שלא היה מקום לעמוד עליו. אחר-כך הוציא את הסנונית ושילחה וזו הלכה וחזרה משום שלא היה מקום לעמוד עליו. הוציא אז אתהעורב והלה הלך וראה פגרים על המים ואכל וצרר ועף ולא חזר. הוציא אותנפישתים את הכלל ארבע הרוחות והסיך נסך והקריב קרבן של שבעה-שבעה צמחים ומעל לשריפתם נתקבצו האלים "כמו זבובים". באה אשתר גברת האלים ואמרה שהאל אנליל לא יבוא לקרבן משום שהביא אתהכיליון מתוך קלות-דעת. אולם האל אנליל הגיע וכשראה שמישהו מבני-האדם ניצל מהכיליון נתמלא כולו חימה עד שהרגיע אותו האל איאה. ניגש אנליל אל הספינה ואחרי שהוציא מתוכה את אותנפישתים ואישתו נתן להם ברכתו, העלה אותם לדרגת אלים והעבירסלחיי נצח.

כמובן שספור זה מזכיר את ספור המבול בתורה [בראשית ו-ט].

מהי הבעיה לפי דעתכם בקווי הדמיון? האם הדבר מערער משהו באמונת התורה וייחודה?
תגובה אחת לרעיון ההשוואה מצויה לפניכם בתמצית:

טיעוניו של רפפורט – בית מקרא צח, ניסן תשמ"ד

- א. **נוסח הספור** לא מוזכרים מים
- ב. **תרגום** צירוף 'מבול' הוא על ידי תרגום לא נכון של המילה הבבלית 'א- בו – בו'. תרגום שהומצא על ידי המלומד האנגלי ג'ורג' וילסון שמצא לראשונה את הספור בכללו.
- ג. **ארכיאולוגיה** – העיר שורופק שלפי הספור אמורה היתה לאבד במבול נחפרה נחקרה ומתברר שאבדה בשריפת אש.
- ד. **סדר זמנים היסטורי** – הלוח האחד עשר שבו ספור 'המבול' – מקורו במאה השביעית לפני הספירה. ספר בראשית מתוארך למאה העשירית לפני הספירה. אם כן המקור הוא אצלנו.

מה לפי דעתכם מבקש רפפורט להשיג בביקורתו? התוכלו להעמיד את טיעוניו בביקורת במיוחד את הטיעון הרביעי? התוכלו להעלות טיעון משל עצמכם בסוגיה זו? מה באמת מעלה ההשוואה בין הסיפור של גלגמש לבין האמור בתורה?

לפני שנעיין בעיקר [חוקי חמורבי] הבה נציץ בהצעה שמציע הרב קוק להתנגשות הנ"ל.

אדר חיקר ועקבי חצאן / אדר חיקר / עמוד מב

וכן כשבאה האשורולוגיה לעולם, ונקפה את הלבבות, בדמיונים שמצאה, לפי השערותיה הפורחות-באזר, בין תורתנו הקדושה לדברים שבכתבי-היתדות בדעות במוסר ובמעשים. האם הנקיפה הזאת יש לה מוסד שכלי אפילו במעט, וכי אין זה דבר מפורסם שהיה בין הראשונים יודעידעת א-להים, נביאים, וגדולי הרוח, מתושלח, חנוך, שם ועבר וכיו"ב, וכי אפשר הוא שלא פעלו כלום על בני דורם אף-על-פי שלא הוכרה פעולתם כפעולתו הגדולה של " איתן האזרחי" אברהם אבינו ע"ה, ואיך אפשר שלא יהיה שום רושם כלל בדורותם מהשפעותיהם, והלא הם מוכרחים להיות דומים לענייני תורה. ובענין דימוי המעשים הלא כבר מימות הרמב"ם, ולפניו בדברי חז"ל, מפורסם הדבר שהנבואה מתנהגתם טבעו של אדם, כי טבעו ונטייתו הי א צריכה להתעלות עפ"י ההדרכה הא -להית, ש"לא נתנו המצוות אלא לצרף בהן אתהבריות". ע"כ כל הדברים שמצד הח ינוך שקודם למתן תורה מצאו מקום באומה דבעולם, אם רק היה להם יסוד מוסרי, והיה אפשר להעלותם למעלה מוסרית נצחית ומתפתחת, השאירתם התורה האלהית. ובהשקפה יותר בהירה הוא היסוד הנאמן להכחרה התרבותית הטובה הנמצאת בעמק טבע האדם, באופן ש"זה ספר תולדות אדם" הואכללכל התורה כולה, ושהוא עוד כלל יותר גדול מהכלל של "ואהבת לרעך כמוך" שכדברי רבי עקיבא.

אשורולוגיה הנה תחום החוקר את ההיסטוריה, הארכאולוגיה והלשון של מסופוטמיה העתיקה, והתרבויות הקרובות לה שעשו שימוש כלשהו בכתב יתדות. שם הענף לקוח מן השם אשור, אולם התחום עצמו רחב יותר ולא מוגבל רק לתרבות האשורית, והוא מכסה גם את כובש האומה האשורית, אבל, יחד עם קודמתן של שתי תרבויות אלה, שומר. ישנה כמות רבה של לוחות חרס עם כתב יתדות שתרבויות אלה שימרו, והם מהווים משאב חשוב ביותר לחקר התקופה. ערי האזור הראשונות (שהן גם ערי העולם הראשונות), כגון העיר אור הן בעלות ערך ארכאולוגי שלא יסולא בפז להבנת ולימוד התפתחות וגידול הערים בעולם.

1. מדוע נקפה האשורולוגיה את הלבבות? מה עמדת הרב על הדמיון שבין התרבויות?
2. מהו הפתרון הראשון שהוא מציע לקושי? איך ניתן ליישם אותו ביחס לספור המבול?
3. מהו הפתרון השני שהוא מציע? מה ההבדל בין שני הפתרונות?
4. האם לפי דברי הרב קוק להיכרות עם האשורולוגיה יש ערך, או שאם כבר למדת - 'דע מה שתשיב'?
5. ננסה לאור הכלים שניתנו בידינו להתמודד עם שאלת חוקי חמורבי.

חוקי חמורבי הינו קודקס החוקים הנרחב ביותר בין חוקי המזרח הקדמון, 282 חוקים החרוטים על אסטלה מאבן מהמאה השמונה עשרה לפני הספירה. חמורבי היה מלך בבל שחי במאה השמונה-עשרה לפנה"ס (1750-1792 לפנה"ס), בתקופת מלכותו הוא חוקק והנהיג קובץ חוקים זה. קודקס החוקים נכתב בכתב יתדות בשפה האכדית אשר הייתה, בהשפעתו של המלך חמורבי, לשפה הרשמית בבבל. בשנת 1901 היא נתגלתה בידי משלחת חוקרים צרפתים בראשות ז'ק דה מורגן, והובאה על ידם למוזיאון הלובר בפריז. חוקי חמורבי מתוארכים לכחמש מאות שנה ויותר לפני שניתנה התורה על פי הכרונולוגיה המקראית.

נפרסים לפניכם השוואות בארבעה תחומים. צד ימין חמורבי צד שמאל תורת ה'.

שור שנוגח אדם

<p>שמות כא (כח) וְכִי יִגַּח שׁוֹר אֶת אִישׁ אוּ אֶת אִשָּׁה וְנָתַתְּ סָקוּל יִסְקֶל הַשׁוֹר וְלֹא יֵאָכֵל אֶת בְּשָׂרוֹ וּבָעַל הַשׁוֹר נָקִי: (כט) וְאִם שׁוֹר נִגַּח הוּא מִתְמַלֵּל שְׁלֹשׁם וְהוֹעֵד בְּבַעְלָיו וְלֹא יִשְׁמְרֵנוּ וְהָמִית אִישׁ אוּ אִשָּׁה הַשׁוֹר יִסְקֶל וְגַם בְּבַעְלָיו יוּמָת: (ל) אִם פָּפֵר יוֹשֵׁת עָלָיו וְנָתַן פְּדִיָן נִפְשׁוֹ כְּכֹל אֲשֶׁר יוֹשֵׁת עָלָיו: (לא) אוּ בֶן יִגַּח אוּ בַת יִגַּח כְּמִשְׁפַּט הַזֶּה יַעֲשֶׂה לוֹ: (לב) אִם עֶבֶד יִגַּח הַשׁוֹר אוּ אִמָּה כֶּסֶף שְׁלֹשִׁים שְׁקָלִים יִתְּנָאֲדָנָיו וְהַשׁוֹר יִסְקֶל:</p>	<p>רנ. כי יגח שור את איש בלכתו בשוק והמיתו, אין טענה בדיון הזה. רנא. כי יהיה לאיש שור נגח והועד בבעליו, כי נגח הוא והוא לא גדע את קרניו ואת השור לא שמר ויגח השור הזה איש והמיתו - מחצית מנה כסף יתן. רנב. ואם עבד איש ימית מנה שלישית מנה כסף יתן.</p>
--	---

עונשים משפחתיים

<p>דברים פרק כד (טז) לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות איש בחטאו יומתו:</p>	<p>רכט. כי יבנה בנאי בית לאיש ולא עשה מלאכתו באמונה ונפל הבית אשר בנה והמית את בעל הבית – מות יומת הבנאי הזה. רל. ואם את בן בעל הבית המית, את בן הבנאי ימיתו.</p>
<p>דברים כב (כב) כי ימצא איש שוכב עם אשה בעולת בעל ומתו גם שניהם.</p>	<p>קכט. אשת איש כי תשכב עם איש אחר ונתפשה – יאסרום וישליכום אל המים. אם החיה האיש את אשתו, גם המלך יחיה את עבדו.</p>

פערי מעמדות

<p>ויקרא פרק כד (יט) ואיש כי יתן מום בעמיתו כאשר עשה כן יעשה לו: (כ) שבר תחת שבר עין תחת עין שן תחת שן כאשר יתן מום באדם כן יתן בו: (כא) ומכה בהמה ישלמנה ומכה אדם יומת: (כב) משפט אחד יהיה לכם כגר כאזרח יהיה כי אני ידוראלהיכם:</p>	<p>רט. איש כי יכה אשה הרה ויצאו ילדיה, עשרה שקלים כסף ישקול תחת ילדיה רי. ואם מתה האשה הזאת מות תומת בת המכה ריא. ואם יכה בת עניים ויצאו ילדיה – חמשת שקלים כסף ישקול. ריב. ואם מתה האשה הזאת מחצית מנה כסף ישקול.</p>
---	--

דיני עבדים

<p>דברים פרק כג (טז) לא תסגיר עבד אל אדניו אשר ינצל אליך מעם אדניו: (יז) עמך ישב בקרבך במקום אשר יבחר באחד שעריך בטוב לו לא תוננו:</p>	<p>טו. כי יוציא איש עבד היכל או שפחת היכל או שפחת עניים או עבד עניים את שער העיר מות יומת. טז. כי יאסף איש אל ביתו עבד היכל... ולמצות שר ההיכל לא הוציאו מביתו. בעל הבית הזה מות יומת. יז. כי ימצא איש עבד בורח... והביאו אל אדניו. בעל העבד יתן לו שני שקל כסף.</p>
<p>שמות פרק כא (ה) ואם אמר יאמר העבד אהבתי את אדני את אשתי ואת בני לא אצא חפשי: (ו) והגישו אדניו אל האלהים והגישו אל הדלת או אל המזוזה ורצע אדניו את אזנו במרצע ועבדו לעלם:</p>	<p>רפב. אם אמר יאמר העבד אל אדניו לא אדני אתה – והוכיחו עליו כי עבדו הוא, אדניו את אזנו יקצץ.</p>

לאחרונה נכתבו כמה ספרים המבקשים לחזק את הספור המקראי בהתמודדותו עם המחקר הארכיאולוגי באחד מהם מצאנו ביחס לחוקי חמורבי את הטעון הבא:

ד"מ לוי – י' רוטשטיין: מקרא וארכיאולוגיה עמ' 206

תיארוך חמורבי מיוסד על רשימת המלכים האשורית, שבחלקה הראשון רשומים מלכים דמיוניים והמשכה נחשב לאמין. ראינו כי השוואת המשך הרשימה לכתובות קדומות, מוכיחה כי גם בחלקים המאוחרים יותר של הרשימה נוספו מלכים דמיוניים. מכאן נובע שיש לתקן את תיארוך חמורבי ולהעמידו בימי יהושע (סביבות 1400 לפנה"ס) ואם כך מסתבר שחמורבי הוא ששאל מדיני התורה ולא להיפך.

האם טיעון זה סביר [אין הכוונה להוכחה הארכיאולוגית שלשמה יש לעיין בספר בעמ' 201-206]. מה חולשתו של הטעון? איך ניתן לשפרו? לימוד פורה!

¹ פער זה שייך לנקודת המוצא. האם עבדים היא מציאות תקינה בחברה או נסבלת. האם היחסים בין האנשים הם רק בין אדם לחברו (או לרכוש חברו) או גם בין אדם לה'. לכן יסוד דברי חז"ל כאן מופלא: און ששמעה על הר סיני...

לענין זה יש להוסיף שהלכות של עבד כמו (שמות כא כ-כא) וכי יכה איש את עבדו או את אמתו בשבת ומת תחת ידו נקם ינקם, אך אם יום או יומים יעמד לא יקם כי כספו הוא: לאניתן להעלותם על הדעת בחוקי חמורבי כמו גם (שמות פרק כא: כו-כז) וכי יכה איש את עין עבדו או את עין אמתו ושחתה לחפשי ישלחנו תחת עינו: ואם שן עבדו או שן אמתו יפיל לחפשי ישלחנו תחת שנו: יש להשוות ללשון לחופשי ישלחנו ואכמל"י.